

مبانی دینی مردم سالاری

سید ابوالفضل مودودی

عضو هیأت علمی دانشگاه مفید

موضوع | مؤلف: م. و. ابوالفضل، ۱۳۳۴ -

عنوان | مسائل دینی مردم سالاری

پدیدآور | ابوالفضل م. و. و. و. و. و. و.

مشخصات نشر | تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات، ۱۳۹۵

مشخصات ظاهری | ۵۴۶ ص.

شابک | 978-964-8099-63-9

وضعیت فهرست نویسی | فیبا (فهرست ملی) - پیش از انتشار

یادداشت | کتابنامه: ص. ۵۰۷-۵۰۵ - مجیدین به صورت زیر نویس

نمایه

چاپ اول

موضوع | ۱. اسلام و دموکراسی. ۲. اسلام - سیاست. ۳. دین و

سیاست. ۴. علوم سیاسی (فقه). ۵. امامت - ولایت.

۷. بیعت. ۸. شورا (اسلام). ۹. امر به معروف و نهی از

منکر. ۱۰. آزادی بیان. ۱۱. فقیهان شیعه - نظریه

درباره سیاست و حکومت. ۱۲. اقلیت‌ها (اسلام).

۱۳. اقلیت‌ها - وضع حقوقی و قوانین (فقه).

شناسه افزوده | الف. دانشگاه مفید

ب. عنوان

ج. مردم سالاری

رده بندی کنگره | BP ۲۳۰/۱۴/م۸ م۲ ۱۳۹۵

رده بندی دیویی | ۲۹۷/۲۱۶

کتابخانه ملی | ۲۸۰۸-۹۴-ن

| مبانی دینی مردم سالاری |

| سید ابوالفضل موسویان |

| ناشر | انتشارات دانشگاه مفید |

| صفحه آرا | مهدی یاشازاده |

| چاپی | اشراق |

| شابک | ۹۷۸-۹۶۴-۸۰۹۲-۶۳-۹ |

| چاپی | اول بهار ۱۳۹۵ |

| شمارگان | ۵۰۰ جلد |

| قیمت | ۳۰۰۰۰ تومان |

| entesharat@mofidu.ac.ir |

| قم - انتهای بلوار شهید صدوقی، دانشگاه مفید |

| تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۰۲۳۶ و ۰۲۵-۳۲۹۰۵۴۸۸ | کد پستی: ۳۷۱۶۹۱۷۷۷ |

| تهران - خیابان حافظ جنوبی - خیابان کامران صالح - کوچه حسن هاشمی - پلاک ۶ - دفتر دانشگاه مفید |

| تلفن: ۰۲۱۶۶۷۱۰۷۳۵ و ۰۲۱۶۶۷۱۰۷۳۴ |

مهرست مطالب

مقدمه مرکز مطالعات قرآن ۱۳

پیش گفتار ۱۵

بخش اول

مبانی کلامی سیاست و حکومت از منظر دین

کلیات ۲۱

۱. مفهوم و سرشت حکومت ۲۱

۲. اشکال و شیوه‌های حکومت ۲۳

۲-۱. الگوی اقتدارگرایانه ۲۶

۲-۲. الگوی مردم‌سالارانه ۲۸

۳. مردم‌سالاری ۲۹

۳-۱. مبانی مردم‌سالاری ۲۹

۳۹	۲-۳. اصول مردم‌سالاری.....
۳۲	۳-۳. شاخص‌های مردم‌سالاری.....
۳۴	۳-۴. انواع دموکراسی.....
۳۵	۴. حکومت دینی.....
۳۶	۵. تفاوت حکومت دینی با نظام‌های سکولار.....
۳۷	نتیجه‌گیری.....
۳۹	فصل اول. رابطه دین و سیاست.....
۴۲	۱. دیدگاه‌ها در سیاست دین و سیاست.....
۴۴	۱-۱. رابطه دین و سیاست در مسیحیت.....
۴۶	۱-۲. رابطه دین و سیاست در اسلام.....
۴۸	۱-۳. بررسی نظریه‌های بنیادین از سیاست.....
۵۱	۱-۳-۱. ادله عقلی و تجربی.....
۶۶	۱-۳-۲. ادله نقلی.....
۷۲	۱-۴. ادله طرف‌داران نظریه پیوند دین و سیاست.....
۷۲	۱-۴-۱. ادله عقلی و تجربی.....
۷۳	۱-۴-۲. ادله نقلی.....
۷۹	۱-۵. آسیب‌شناسی پیوند دین و سیاست.....
۸۶	۲. چگونگی نظام یا مکتب سیاسی در اسلام.....
۸۷	۳. اصول مورد نظر دین در سیاست داخلی و خارجی.....
۸۸	۳-۱. اصول اخلاقی در سیاست.....
۸۹	۳-۱-۱. خدمت به مردم، نه ریاست‌طلبی.....
۹۲	۳-۱-۲. پرهیز از تکبر و خودبزرگ‌بینی.....
۹۶	۳-۱-۳. حکومت، حق متقابل مردم و حاکم.....
۹۷	۳-۱-۴. صداقت، نه حيله و فریب.....
۹۹	۳-۱-۵. وفاداری، نه پیمان‌شکنی.....
۱۰۱	۳-۱-۶. امانت‌داری، نه خیانت.....
۱۰۷	۳-۱-۷. توجیه نکردن کارهای خلاف به بهانه هدف خوب.....
۱۱۲	۳-۲. اهداف.....
۱۱۳	۳-۲-۱. عدالت.....

۱۱۵	۲-۳- امنیت
۱۱۵	۳-۳- روش‌ها
۱۱۵	۳-۳-۱ حفظ آزادی‌های مشروع مردم
۱۱۷	۳-۳-۲ عدم ورود به حوزه خصوصی افراد
۱۱۸	۳-۳-۳ تحمیلی نبودن حکومت
۱۲۱	۳-۳-۴ احترام به آرای مردم
۱۲۲	۳-۳-۵ انتقاد پذیری و سعه صدر و پاسخ‌گویی
۱۲۴	۳-۳-۶ جلوگیری از تملق و چاپلوسی
۱۲۴	۳-۳-۷ مذا را با مردم - نفی خشونت
۱۲۵	۳-۳-۸ شایسته‌سالاری
۱۲۶	۳-۳-۹ همسان و هم‌دردی با ضعیف‌ترین افراد جامعه
۱۲۷	۳-۳-۱۰ آزادی بیان
۱۲۸	۳-۳-۱۱ برخورد سازدوستانه حتی با مخالفان
۱۳۱	۳-۴ اصول سیاست خارجی
۱۳۷	فصل دوم: رابطه فقه و سیاست
۱۳۷	۱. فقه و اقسام آن
۱۴۱	۲. فقه سیاسی
۱۴۲	۳. پاسخ‌گویی فقه به نیازمندی‌های متغیر
۱۴۶	۴. امکان وضع و تغییر قوانین و احکام
۱۴۶	۴-۱ عقل
۱۴۸	۴-۲ وجود قواعد حاکمه یا احکام ثانویه
۱۴۹	۴-۳ تابعیت احکام از مصالح و مفاسد واقعی
۱۵۱	۴-۴ تراحم احکام در عمل و تشخیص اهم
۱۵۲	۵. راه‌های تغییر احکام در اسلام
۱۵۲	۵-۱ اجتهاد مستمر
۱۵۵	۵-۲ احکام ولایی
۱۶۰	۵-۳ ضرورت‌ها

۱۶۶	نتیجه‌گیری.....
۱۶۹	فصل سوم: امامت و ولایت سیاسی.....
۱۶۹	۱. حق تعیین سرنوشت.....
۱۷۲	دلایل حق تعیین سرنوشت.....
۱۷۶	۱- اصل توحید.....
۱۸۳	۲- اصل اختیار.....
۱۸۷	۱- قاعده سلطنت.....
۱۸۹	۴- اصل مشورت.....
۱۹۱	۵- اصل بیعت.....
۱۹۱	۲. مشروعیت امامت و ولایت سیاسی معصومان (علیهم‌السلام).....
۱۹۱	۲-۱. ولایت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم).....
۲۰۰	۲-۲. ولایت امامان (علیهم‌السلام).....
۲۱۲	۲-۳. حدود ولایت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و امامان (علیهم‌السلام).....
۲۲۰	۳. ولایت در دوران غیبت.....
۲۲۱	۳-۱. نظریه ولایت فقیه.....
۲۳۰	۳-۲. نظریه ولایت امت.....

بخش دوم

مبانی مردم‌سالاری در نصوص دینی

۲۴۷	۱. عناوین عام مردم‌سالاری در نصوص دینی.....
۲۴۸	۲. عناوین خاص مردم‌سالاری در نصوص دینی.....
۲۴۹	فصل اول: بیعت و نقش مردم در مشروعیت حکومت.....
۲۴۹	مقدمه.....
۲۵۱	۱. بیعت در قرآن.....
۲۵۴	۲. بیعت در سنت.....
۲۵۵	۳. مفهوم بیعت.....

۴. مفهوم رأی ۲۵۸

۴-۱. رأی نشانه مشارکت مردم است ۲۵۹

۴-۲. ترویج لسان سیاسی ۲۶۰

۴-۳. انشاء و انتقال تصمیمات سیاسی ۲۶۰

۵. بررسی ادله قائلین به تفاوت رأی و بیعت ۲۶۱

۶. شرایط همسان بیعت و رأی ۲۶۹

نتیجه گیری ۲۷۴

فصل دوم: شورا و توزیع قدرت ۲۷۷

۱. امر مشورت پذیر و امور مشورت ناپذیر ۲۷۹

۲. لزوم عدم تنهیم مشورت ۲۸۲

۳. فواید سیاسی اجتماع مشورت ۲۸۴

۴. نظام و قواعد حاکم مشورت ۲۸۷

۵. قبول رأی اکثریت ۲۸۸

۶. طرف مشورت و مشاورین ۳۰۵

فصل سوم: کنترل قدرت ۳۰۹

۱. امر به معروف و نهی از منکر ۳۰۹

۱-۱. آیات امر به معروف و نهی از منکر ۳۱۶

۱-۲. روایات امر به معروف و نهی از منکر ۳۲۷

۱-۳. شرایط و مراحل امر به معروف و نهی از منکر ۳۳۰

۱-۳-۱. شرایط امر به معروف و نهی از منکر ۳۳۰

۱-۳-۲. مراحل امر به معروف و نهی از منکر ۳۳۳

۲. نصیحت به ائمه مسلمین ۳۴۲

۳. آزادی بیان ۳۴۵

۳-۱. اهمیت آزادی بیان ۳۴۵

۳-۲. آزادی بیان در اسلام ۳۴۷

۳-۳. محدودیت آزادی بیان ۳۵۴

۱- افترا و اتهام اخلاقی ۳۵۷

- ۲- توهین و تمسخر..... ۳۵۷
- ۳- افشای اسرار شخصی دیگران..... ۳۵۸
- ۴- افشای مسائل امنیتی..... ۳۵۸
- ۵- به زشتی سخن گفتن و اهانت به مقدسات..... ۳۵۸
- ۶- ترویج فساد و فحشا..... ۳۵۹
- ۷- انتشار مطالب گمراه کننده..... ۳۵۹

فصل چهارم: حقوق مخالفان و اقلیت‌های مذهبی..... ۳۶۱

۱. حقوق مخالفان..... ۳۶۱
- ۱-۱. اقسام مخالفان سیاسی..... ۳۶۱
- ۱-۱-۱. مخالفان مسلح (باغی، محارب)..... ۳۶۲
- ۱-۱-۲. مخالفان غیرمسلح..... ۳۶۸
- ۱-۲. نوع تعامل با مخالفان غیرمسلح..... ۳۷۰
- ۱-۲-۱. سه راه حل مسالمت‌آمیز اختلافات..... ۳۷۰
- ۱-۲-۲. نحوه برخورد با مخالفان سیاسی..... ۳۷۷
- ۱-۲-۳. برخی اصول مورد توجه حاکمان در رابطه با مخالفان حکومت..... ۳۷۸
- ۱-۲-۴. حقوق مخالفان از نظر اسلام..... ۳۸۴
- ۱-۳. حقوق اجتماعی..... ۳۸۹
- ۱-۳-۱. حق تصمیم‌گیری و آزادی عمل در قبال تصمیمات حکومت..... ۳۸۹
- ۱-۳-۲. حق آزادی تا عمل مجرمانه‌ای صورت نگیرد..... ۳۹۳
- ۱-۳-۳. حق استفاده از امکانات عمومی..... ۳۹۵
- ۱-۳-۴. حق برگزاری اجتماعات..... ۳۹۵
- نتیجه‌گیری..... ۳۹۷
۲. حقوق اقلیت‌های مذهبی..... ۳۹۸
- مقدمه..... ۳۹۸
- ۲-۱. اسلام و اختلافات قومی، زبانی و جنسیتی..... ۳۹۹
- ۲-۲. اسلام و اختلافات دینی و مذهبی..... ۴۰۰
- ۲-۳. اصل صلح و انواع پیمان‌های هم‌زیستی مسالمت‌آمیز با اقلیت‌ها..... ۴۰۱
- ۲-۴. حقوق اقلیت‌ها و محدودیت مسلمانان..... ۴۰۴
- ۲-۴-۱. حقوق اقلیت‌های دینی در نظام اسلامی..... ۴۰۴

۴۲۲.....	۲-۴. برخی از محدودیت‌های مسلمانان در برابر دیگران
۴۲۷.....	نتیجه‌گیری

بخش سوم

اندیشه سیاسی فقیهان شیعه

۴۳۱.....	۱. سیر اجمالی تحول اندیشه فقیهان شیعه در دوران غیبت
۴۳۳.....	۱-۱. ولایت در امور حسبیه
۴۳۴.....	۱-۲. جواز همکاری مشروط با حکومت غیر مشروع
۴۳۵.....	۱-۳. تأیید حکومت غیر معصوم
۴۳۶.....	۱-۴. طاعت، قانون‌گذاری
۴۳۸.....	۱-۵. اداره امور حکومت
۴۳۹.....	۲. دیدگاه مردم‌سالاری در اندیشه سیاسی فقیهان معاصر
۴۴۰.....	۳. دیدگاه فقه‌های مشروطه تا عصر حاضر درباره مردم‌سالاری
۴۴۰.....	۳-۱. محمدکاظم خراسانی (۱۲۵۱ - ۱۳۲۹ هـ.ق)
۴۵۸.....	۳-۲. میرزا محمدحسین نایبی (۱۲۷۷ - ۱۳۵۵ هـ.ق)
۴۶۶.....	۳-۳. امام خمینی (ره) (۱۲۸۱ - ۱۳۶۸ هـ.ق)
۴۸۰.....	۳-۴. آیت الله سید محمدباقر صدر (۱۳۰۳ - ۱۴۰۳ هـ.ق)
۴۸۵.....	۳-۵. آیت الله منتظری (۱۳۰۱ - ۱۳۸۸ هـ.ش)
۵۰۱.....	نتیجه‌گیری
۵۰۷.....	کتابنامه
۵۲۷.....	نمایه مفاهیم و اصطلاحات کلیدی

مهم‌ترین محول قرن بیستم در جهان اسلام را می‌توان انقلاب اسلامی ایران

«وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا سَمِعْتَ بِشَاوِرٍ عَلَى الْإِيمَانِ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُؤْمِنِينَ»

(آل عمران/۱۵۹)

مهم‌ترین تحولات قرن بیستم در جهان اسلام را می‌توان انقلاب اسلامی ایران دانست که با اراده مردم مسلمان ایران، رهبری امام خمینی (ره) و در شکل نظام جمهوری اسلامی ایران تحقق یافت. تفکر حاکم بر این نظام، هماهنگی میان اراده مردم و شریعت بود که در اوج حضور نظام‌های غیر دینی و ضابطه بی‌سیوه و شکل جدیدی از نظام سیاسی معرفی کرد. تجربه جدید نیازمند طرح مباحث بنیادین و کاربردی و نیز نقد و بررسی آن است تا بتوان راه طولانی پیشرفت و تحقق آرمان‌های نهفته در انقلاب اسلامی را طی نمود. تجارب بیش از سه دهه و طرح پرسش‌های فراوان درباره ساختار تئوریک نظام اسلامی لزوم کاوش و پژوهش را در این زمینه دوچندان می‌کند. بی‌شک چالشی‌ترین مسئله در این حوزه، جمع و سازگاری میان مردم سالاری و حاکمیت شریعت و اراده دین است. امروزه ظهور و

حضور نظام‌های لیبرال دموکراسی، پرسش‌های فلسفی و سیاسی جدیدی را آفریده که می‌تواند با برداشت‌های مختلفی که در مورد خاستگاه و منبع مشروعیت نظام جمهوری اسلامی ایران مطرح شده است، تلاقی کند.

معاونت پژوهشی دانشگاه مفید در راستای انجام رسالت خود، پیشنهاد طرح تحقیقاتی با عنوان «مبانی دینی مردم سالاری» از سوی محقق ارجمند حاج‌الاسلام والمسلمین دکتر سید ابوالفضل موسویان عضو هیئت علمی مرکز مطالعات قرآن دانشگاه مفید را به تأیید رساند تا براساس قواعد و اصول متخذ از کتاب و سنت، پرسش‌های مطرح در این حوزه را پاسخگو باشد. به لطف الهی طرح مذکور پس از تصویب و انجام ارزیابی توسط حجج اسلام دکتر سعید رهایی و دکتر محمود شعبانی با تلاش انتشارات دانشگاه مفید آماده عرضه به دستداران علم و پژوهش است.

مرکز مطالعات قرآن، تشکر ویژه خود را از محقق ارجمند، ارزیابان گرامی، معاون محترم سابق پژوهشی جناب آقای دکتر محمدنقی نظریور، مدیر امور پژوهشی جناب آقای حسینعلی رحمتی، مدیر انتشارات جناب آقای محسن ابوالفتحی و همکاران ایشان در بخش آماده‌سازی و ویراستاری ابراز می‌دارد. لازم است یاد نیک مرحوم دکتر قربان‌نیا که طرح اولیه در زمان حضور ایشان در سمت معاون پژوهشی نهایی شده بود را گرامی داریم.

مدیر مرکز مطالعات قرآن

مجید رضایی دوانی

پیش گفتار

نگاه به حکومت در عصر مدرن جدید متفاوت است. در اندیشه سیاسی قدیم بر اقتدار حکومت تأکید می شد و مادم، بر شمار رعیت بودند؛ از این رو هر چیزی که در تعارض با اقتدار قرار می گرفت با آن مخالفت می شد، و از آن جا که نمی خواستند بین آزادی و اقتدار موازنه برقرار کنند که هم آزادی محدود نشود و هم خود کامگی حاکمان مهار گردد، سرانجام ازادان به وسیله اقتدار به حاشیه رانده می شد. این نوع حکومت ها را می توان با مدل نظام های بنحور، وحدت قوا محور و الگوی امپراتوری معرفی کرد.

در مقابل نظام های مذکور، اندیشه سیاسی جدید بر اساس دولت رفاه و شهروندی مردم شکل گرفته است؛ لذا دولت، خدمت گزار مردم است، نه ارباب. مردم شهروند هستند، نه رعیت. بنابراین نوعی از مردم سالاری در بیشتر نظام های کنونی حاکم شده است. به گونه ای که در حوزه عمومی، افراد می توانند در شرایطی آزاد و برابر و فارغ از تفاوت های طبقاتی، قدرتی و جنسیتی درباره مسائل مهم سیاسی جامعه گفت و گو کنند و نظریاتشان را به آنان که در رأس قدرتند،

به ویژه دولت، برسانند. همه چیز بر اساس اراده و خواست اکثریت مردم شکل بگیرد و اصولی از قبیل: همگانی بودن مشارکت، وجود آزادی‌ها، چندگانگی سیاسی، حکومت اکثریت، احترام به اقلیت و برابری مردم در توزیع خردمندانه قدرت، رعایت شود، و به بهانه اقتدار، این اصول نادیده گرفته نشود.

گرچه به ظاهر بسیاری از کشورهای دنیای امروز از استبداد و تمامیت خواهی، سیاسی بر زبان نمی‌آورند و قائل به تفکیک قوا هستند و حکومتشان بر نوعی جمهوریت استوار است و حتی انتخابات هم برگزار می‌کنند، اما در عمل همان شیوه سابق را ادامه می‌دهند و تمام تلاش و توجه خود را صرف سرکوب مطبوعات آزاد و خفه کردن اظهار عقیده شهروندان و متلاشی کردن احزاب و سازمان‌های سیاسی و فرهنگی غیردولتی و ترس مردمی شهروندان دگراندیش می‌کنند.

با این همه آیا این اندیشه می‌تواند بشری و مردم‌سالاری به شکل کنونی از منظر دین قابل تأیید است یا خیر؟ یا اساساً دین نگاه دیگری به حکومت دارد؟ البته دیدگاه‌ها در این باره مختلف و به نوبت متضاد است. با این که محققان بسیاری تلاش کرده‌اند بین دین و مردم‌سالاری سازگاری برقرار کرده، از این نظریه دفاع نمایند، اما به دلیل ابهامات بسیاری که در این مسئله وجود دارد و یا به تدریج و بر اثر تجربه و عملکرد حکومت دینی به وجود می‌آید، نیاز به تحقیقات بیشتری دارد. این تحقیق امیدوار است بتواند از ابعاد مختلف کلامی، فلسفی و با استناد به متون اصلی دین، در تبیین این دیدگاه و نیز برطرف کردن برخی ابهام‌ها، گامی بردارد و اثبات کند که حکومت دینی مغایرتی با مردم‌سالاری ندارد بلکه پیش از این که بشر به این نتیجه برسد، حکومت معصومان بر این اساس شکل یافته است.

مباحث این کتاب در سه بخش تنظیم شده است:

در بخش نخست - پس از تبیین مفاهیم کلی حکومت و اشکال آن، و دو الگوی مردم‌سالاری و اقتدارگرایی، و ویژگی‌های آن و حکومت دینی - به مباحث اساسی مبانی کلامی سیاست و حکومت از منظر دین اختصاص دارد و

مباحثی چون: ارتباط دین و سیاست، ارتباط فقه و سیاست و امامت و ولایت سیاسی توجه شده است. بر این اساس این بخش، نقش کلیدی نسبت به دیگر بخش‌ها دارد.

در بخش دوم، مبانی مردم‌سالاری مانند: نقش مردم، مشروعیت حکومت و نظارت بر آن در نصوص دینی، بررسی شده و به بحث‌هایی چون: جایگاه شورا، بیعت، امر به معروف و نهی از منکر و نصیحت به ائمه مسلمین، آزادی بیان، حقوق اقلیت‌های دینی و حقوق مخالفان سیاسی، پرداخته شده است.

در بخش سوم به سیر کلی دیدگاه فقها در مسائل سیاسی در عصر غیبت و نظریه مردم‌سالاری در دیدگاه فقه‌های معاصر از مشروطه تا عصر حاضر و پیامدهای آن، پرداخته شده است.

در پایان لازم است بر همه وزیایان محترم که با تذکرات سودمند خود بر غنای این تحقیق افزودند تشکر کنم. همچنین از مدیر محترم مرکز مطالعات قرآن جناب آقای دکتر مجید نسیمی در نیی معاونت محترم سابق پژوهشی دانشگاه مفید جناب آقای دکتر محمدعلی نظربور و مسئول محترم انتشارات دانشگاه جناب آقای محسن ابوالفتحی که با ارائه دیدگاه‌های خود و پیگیری مجدانه زمینه انتشار مناسب آن را فراهم آوردند و نیز همکاران ایشان در انتشارات آقایان مهدی پاشازاده و مجید نسیمی، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

سیدابوالفضل موسوی

بهار ۱۳۹۵